

БУЛІНГ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Проблема булінгу для сучасного суспільства (як у нашій країні, так і в світі загалом) є надзвичайно поширеною та актуальною. Останніми роками набуває особливого значення в освітній практиці таке явище, як шкільний булінг, оскільки школа не залишається осторонь реалій життя, а учні наслідують моделі мі- жособистісної взаємодії, що набувають деструктивного характеру. Це спричинено насамперед нестабільною ситуацією в суспільстві: криза сучасної сім'ї, низький со-

ціальний статус, безробіття, нав'язування ідеології споживання, відмова суспільства від одних моральних цінностей та перехід до нових орієнтирів - все це є чи не найголовнішими чинниками, що сприяють процесу віктимізації учнівської молоді. Сучасні студенти можуть спостерігати за подіями в країні та певним чином приміряти на себе моделі поведінки дорослих для вирішення своїх проблем та непорозумінь. Все частіше стає відомо про випадки агресивних та жорстоких з'ясування стосунків у студентських колективах.

Проблему з тих чи інших причин намагаються замовчувати, не афішувати випадки знущань, її не прийнято обговорювати. За таких умов проблему не усувають, а навпаки, вона набуває більших обсягів жорстокості.

За результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ, у 2017 році в Україні виявлено, що 67% студентської молоді стикалися з проблемою булінгу (цькування). Ці дані дають підстави стверджувати, що булінг у нашій країні можна вважати масовим явищем. Такі показники вказують на те, що у виховній роботі закладів освіти є значні прогалини, що профілактика ситуацій насилля, булінгу, мобінгу є неефективною, недостатньою, а отже, превентивна робота у сучасних закладах освіти потребує перезавантаження, оновлення.

Явище булінгу має колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. Булінг включає три важливі компоненти: агресивну поведінку, що містить у собі небажані, негативні дії; довготривале та систематичне явище; характеризується нерівністю влади або сили. Булінг (від. англ. "to bully" - задиратися, знущатися, змушувати погрозами) - це повторювальні, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози подальшою агресією. Термін булінг тісно пов'язаний із такими поняттями, як насильство, агресія, третирування, цькування. Усі ці поняття відображають різні аспекти цього явища, яке властиве переважно організованим колективам.

Під час вивчення проблеми булінгу в системі освіти увага акцентується на цикл насильства (англ. bullying circle) як певний сценарій систематично повторюваних репресій, кожний чинник якого має свої соціальні ролі:

- жертва – є об'єктом репресій та погроз;
- агресори - переслідувачі, які систематично протягом тривалого часу здійснюють насильницькі дії щодо жертви;
- прибічники, спостерігачі - особи, які не є ініціаторами насильства, але своєю байдужою позицією стають залежними від напруженої ситуації;
- пасивні прибічники - особи, які пасивно підтримують третирування;
- сторонні спостерігачі - особи, які керуються принципом «не моя справа» (український варіант - «моя хата скраю»);

- вірогідний захисник - особи, які не підтримують агресорів, але нічого не роблять, щоб захистити жертву;

- захисник жертви - особи, які намагаються допомогти жертві.

За результатами досліджень у психолого-педагогічній літературі описані типи учасників насильства: «булери» - це особи, які мають статус ізольованих чи знехтуваних у групі, які невпевнені та незадоволені собою, з неадекватно завищеною самооцінкою; готові до агресивних дій щодо інших; енергійні та намагаються верховодити над оточуючими, прагнуть підпорядкувати собі інших осіб; імпульсивні, легко сердяться, часто перебувають у напруженні або мають пригнічений стан; не дотримуються норм і правил; з низьким рівнем тривожності.

«Жертви булінгу» мають високий рівень тривожності, неврівноважену поведінку, низьку самооцінку, середній та високий рівні самоконтролю, є чутливими, стриманими, емоційно нестабільними, некомунікабельними, з низьким рівнем схильності до агресивної поведінки. «Спостерігачі» мають середній рівень тривожності, адекватну самооцінку, невелику схильність до агресії, за статусом у групі є лідерами та такими учнями, яким однолітки надають перевагу.

Булінг в системі освіти - це специфічна форма агресивної поведінки, котра може бути описана в ситуації, коли особа повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку однієї чи більше осіб. Негативні дії мають місце тоді, коли наявний дисбаланс у силах між жертвою та агресором. Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість, боротьба за владу, потреба в підпорядкуванні лідерів, нейтралізації суперника, самоствердження тощо.

Суть булінгу вбачають все-таки не в самій агресії або злості до кривдника, а в презирстві, зневазі, сильному почутті відрази до того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дає можливість булерам здійснювати насилля без почуття провини, співчуття чи емпатії. Кривдник надає собі привілеї домінантності, контролю, права виключення та ізоляції жертви. Також значну роль у процесі булінгу відіграють спостерігачі, яких за дослідженнями науковців понад 80%: частина з них долучається до булера, інша - аудиторія, яка підбурює його до подальшого знущання, і лише від 10 до 20% намагаються допомогти жертві булінгу.

У результаті аналізу праць науковців, які займалися цією проблематикою, виявлено такі види булінгу в системі освіти:

- *Фізичний булінг* - агресивне фізичне залякування, яке полягає у багаторазово повторюваних ударах, стусанах, штовханнях, підніжках, зачіпаннях, бійках, ляпасах, пошкодженні та знищенні одягу та особистих речей жертви тощо.

- *Психологічний булінг* - насильство, яке пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічної травми. Розрізняють:

- *вербальний психологічний булінг* - залякування чи глузування за допомогою слів, яке включає постійні образи, погрози й зневажливі коментарі (щодо зовнішнього вигляду, релігії, етнічної приналежності, інвалідності, особливостей стилю одягу, поведінки тощо), погрози зашкодити;

- *соціальний психологічний булінг* - булінг стосунків, який є феноменом соціального вигнання, коли окремих дітей однолітки: не визнають або ігнорують - тактика ізоляції, бойкоту (не допускають до ігор, вечірок тощо), або вони стають жертвами чуток чи інших форм публічного приниження й осоромлювання;

- *Кібербулінг* - приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв. Створюються веб-сторінки та сайти, де можуть вільно спілкуватися, коментувати, ображаючи інших, поширювати плітки, фотографії особистого характеру та іншу інформацію; також агресори відсилають електронні листи та повідомлення своїм жертвам, у яких їх всіляко принижують. У такому просторі немає жодних захисних для жертви бар'єрів - ані часових, ані просторових, тому швидко, лише натисканням кнопки, образлива інформація поширюється серед тисяч людей.

Як показує практика, форми булінгу можуть бути різними, починаючи від кепкування з приводу зовнішнього вигляду та закінчуючи бойкотом та ігноруванням.

Серед основних причин булінгу можна виділити такі: помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима; бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків; бажання привернути увагу впливових дорослих; нудьга; компенсація за невдачі в навчанні чи громадському житті; через тиск батьків; через жорстоке поводження батьків та відсутність їхньої уваги. Часто знуцання вважається способом стати популярним, керувати та мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися.

Науковці виділяють особистісні фактори, що приводять особу до проявів булінгу: запальний темперамент, імпульсивність характеру, брак емпатійності, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки.

Жертви булінгу зазнають чимало страждань, окрім образи кривдників чи спостерігачів. Часто вони відчують психологічне та фізичне виснаження чи приниження, пропускають заняття, не можуть концентруватися на заняттях. Жертви мають низьку самоповагу, у них відсутнє відчуття безпеки, вони невпевнені в собі, а їхня віктимізація часто призводить до депресії, самотності та суїцидальних думок, причому ці наслідки можуть проявлятися протягом багатьох років. Отже, чим швидше буде покладений край знуцанням, тим краще у довгостроковій перспективі для жертви.

Таким чином, причинами, що впливають на агресивну поведінку є: культ насильства в сім'ї, негативний вплив ЗМІ, низький рівень виховання, гіперопіка, комп'ютерні ігри, особистісні якості.

Проте варто зазначити, що не кожне насильство є булінгом. Серйозність і тривалість цього процесу безпосередньо пов'язані з реакцією жертви на словесну, фізичну або психологічну агресію.

З огляду на це, психологічна профілактика булінгу має реалізовуватися за такими напрямками: робота з батьками (відповідальне батьківство) щодо забезпечення створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дитини; фахова психологічна допомога в умовах навчального закладу (батькам, викладачам, студентам); педагогічна діяльність, що передбачає особистісно орієнтований підхід до навчання й виховання.